

نفایس حرم رضوی در عصر قاجار

رضا نقدی*

چکیده:

از عصر قاجاریه طومارها، کتابچه‌ها و اسنادی باقی مانده که در آنها املاک و دارایی‌های آستان قدس رضوی نوشته شده است. یکی از این کتابچه‌ها به نام «کتابچه موقوفات آستانه رضوی» مربوط به سال ۱۲۸۵ هجری قمری است. این کتاب بی‌نظیر حاوی سیاهه املاک و اموال، دارایی‌ها و اسامی عمال و خدام آستانه است. مقاله پیش‌رو ضمن معرفی کتابچه و با تأکید بر بخش اموال نفیس منقول مندرج در آن به بیان اهدای نذورات و اشیای نفیسی پرداخته که واقفان نیک‌اندیش در طول تاریخ به حرم داده‌اند و همّت خویش را در خلق آثاری ارزشمند در حرم به منصه ظهور گذاشته‌اند. در ادامه به حرص و جسارت افرادی نیز اشاره شده که در غارت این املاک و اشیای نفیس آستانه اثر هیچ چیز فروگذاری نکرده‌اند و در آخر با ذکر بعضی اثر نسخه‌های سیاهه اموالی و املاکی به تلاش برخی اثر صاحب منصبان آستانه در حفظ این املاک و اشیای ارزشمند، اشاره شده است. کلید واژه: آستان قدس رضوی، موقوفات، اشیای منقول، قاجار.

مقدمه

وجود اشیای نفیس وقفی و نذری در حرم رضوی، موزه‌ها و خزانه آن و نیز مجموعه معماری و هنرهای به کاررفته در آن، همچنین اسناد و کتاب‌های منحصر به فردی که در کتابخانه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، بارگاه رضوی را به عنوان یکی از خزاین ارزشمند هنری بشری در آورده است. این گنجینه بزرگ و بی‌نظیر که در طول تاریخ شکل گرفته، هر قسمت و هر شیء آن بیان‌کننده گوشه‌ای از تاریخ ایران و اسلام است.

این مجموعه ارزشمند حاصل اعتقاد سراسر و ارادت پیشینیان ما به گسترش تشیع و به خصوص حضرت رضا علیه السلام بوده است. واقفان نیک‌اندیشی که با اهدا، نذر و وقف بهترین اشیاء و املاک خود، در رونق این مکان شریف کوشیده‌اند و هنرمندانی که بهترین هنر خویش را در بنان درفشان خود کرده و در حرم به جلوه درآورده‌اند. هدف از این مقدمه معرفی کتابچه‌ای نفیس از سال ۱۲۸۵ ق. است که در آن، تمام املاک و دارایی‌ها و اسامی خدمه آستان قدس آمده است. با مطالعه این کتابچه متوجه می‌شویم که حرم مطهر رضوی در عصر قاجاریه چه نفایس گرانبهائی داشته است؛ اما این املاک و نفایس خود گوشه‌ای از وقفیات، نذورات و هدیه‌هایی بوده که در این زمان باقی مانده است، زیرا بسیاری از آنها در طول تاریخ چپو و غارت شده است. اما قبل از این که به معرفی این کتاب پرداخته شود، لازم است گزارشی نمونه‌وار از همت افراد مختلف در زیباسازی حرم و اهدای نفایسی به بارگاه رضا علیه السلام آورده شود و از طرف دیگر نیز مختصری از خرابی و غارت این مکان مقدس در دوره‌های مختلف ذکر گردد.

آبادگران حرم رضوی

ابن حوقل اثر اولین کسانی است که در سال ۳۶۷ ق. می‌نویسد: قبر امام رضا (ع) خریبا ساخته شده است (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۶۹)، مقدسی نیز اشاره می‌کند که عمیدالدوله فائق، مسجدی برای حرم ساخت که در همه خراسان بهتر از آن نیست (مقدسی، ۱۳۶۱: ۴۸۸/۲). ابن اثیر آورده که محمود غزنوی بنای حرم را به نیکوترین وجهی آبادان کرد (ابن اثیر، بی‌تا: ۱۵/۱۶-۱۱۴). صاحب منصبان و کارگزاران محمود نیز به حرم توجه ویژه‌ای داشته‌اند (گلچین معانی، ۱۳۴۷: ۳۶-۳۵). پس اثر آن سوری بن معتز ساخت و سازهایی در مشهد انجام داد (بهیقی، ۱۳۶۸: ۶۳۹/۲، مرک: راوندی، ۱۳۶۴: ۹۴). اکنون در موزه آستان قدس قرآن‌های نفیسی از این دوران باقی مانده که به حرم اهدا شده است

که از آن جمله قرآن‌های کشوادبن‌املاس و ابوالقاسم کثیر است (گلچین معانی، ۱۳۴۷: ۳۶ - ۳۵). در دوره سلجوقی، اولین صندوق نفیس اثر نقره توسط انوشیروان مجوسی بر روی مرقد مطهر گذاشته شد (طوسی، ۱۴۱۱: ۲۰۶) و با بهترین کاشی‌ها، ازاره‌های حرم آراسته شد که به کاشی زرین‌فام و سنجری معروف است. در عصر خوارزمشاهی نیز محراب‌های زرین‌فام در حرم نصب گردید و شاهکاری به نام سنگاب، توسط سلطان محمد خوارزمشاه وقف حرم شد. بهترین گزارش اثر نفایس حرم از عصر ایلخانی توسط ابن بطوطه، سیاح مغربی ارائه شده است، وی که در سال ۷۳۳ ق. اثر حرم بازدید کرده، نوشته است: مشهد امام رضا (ع) قبه بزرگی دارد که مدرسه و مسجدی در کنار آن وجود دارد و این عمارت‌ها همه با سبکی بسیار خریبا و ملیح ساخته شده و دیوارهای آن کاشی است، روی قبر ضریحی چوبی قرار دارد که سطح آن را با صفحات نقره پوشانیده‌اند. از سقف مقبره، قندیل‌های نقره آویزان است. آستان در قبه هم از نقره است و پرده ابریشم زردوزی از در آویخته، داخل بقعه با فرش‌های گوناگون مفروش گردیده، روبه‌روی قبر امام، قبر امیرالمؤمنین هارون الرشید واقع شده که آن هم ضریحی دارد و شمعدان‌ها روی قبر گذاشته‌اند و مردم مغرب‌گور وی را به علامت شمعدان‌ها که دارد، باز می‌شناسند (ابن بطوطه، ۱۳۶۱: ۴۴۱/۱).

در عصر تیموری، توجه ویژه‌ای به حرم شد و ساخت و سازها و تزیینات زیادی در آنجا به سرانجام رسید که از آن جمله ساخت مسجد جامع گوهرشاد، رواق‌های دارالحفاظ و دارالسیاده، مدارس بالاسر و دو در و پریزاد، ایوان و صحن امیر علیشیر، نقاره‌خانه، مهمان‌خانه حضرتی، آب‌رسانی به حرم و وقف املاکی بر حرم بود. همچنین نذورات خربادی به حرم اهدا گردید، از آن جمله قندیلی از طلا به وزن سه هزار مثقال بود که شاهرخ نذر حرم کرد و در گنبد آویخته شد (حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۶۹۲/۳)، یا اینکه در سال ۸۱۷ ق. پنجره مشبک فولادی خرکوبی توسط همین پادشاه، بین حرم و مسجد بالاسر نصب گردید (صمدی، بی‌تا: ۳۳-۳۲). در این زمان حرم، دارای خزانه بوده و در آن اشیای نفیس نگهداری می‌شده است، که اثر آن جمله، عصا و شمشیری با غلاف پولادین به غایت نفیس بوده است (خنجی، ۲۵۳۵: ۳۴۶). از عصر صفوی به بعد به علت رسمیت تشیع در ایران و توجه ویژه پادشاهان آن به حرم مطهر رضوی، این مکان شریف، سرشار از هنر و زیبایی شد. خود پادشاهان، درباریان و دیگر مردم و حتی حکمرانان کشورهای همسایه، اشیای نفیسی به حرم اهدا و نذر کردند و

ساخته شده است. دیگر صندوق‌پوشی است که به دست میر نظام کاشانی از اطلس زربفت بافته شده است (اردلان، ۱۳۸۱: ۵۸). دختر شاه تهماسب، مهین بانو سلطانم، بخشی از جواهرات و نفایس و چینی‌آلاتش را وقف حرم کرد (قمی، ۱۳۵۹: ۱/۴۶۱). در عصر همین پادشاه است که حکمران هند، محمدشاه دکنی، قطعه‌ای الماس گرانبهائی تقدیم آستانه کرد. شاه عباس نیز توجه ویژه‌ای به حرم کرد، اثر جمله اقدامات او می‌توان طلاکاری گنبد، نصب ضریحی اثر طلا، ایجاد نهر خیابان و خیابان مشهد، توسیع صحن عتیق و ایوان‌های آن را نام برد. وی از بهترین هنرمندان برای ساخت و زیباسازی و کتیبه‌نگاری و تذهیب اماکن حرم استفاده کرد. در عصر جانشینان او، شاه عباس دوم و شاه سلیمان، مدارس متعددی در اطراف حرم ساخته شد که اوج هنر معماری و کتیبه‌نگاری و تذهیب و کاشی‌کاری را در آنها می‌توان مشاهده کرد؛ مدارس سی چون: خیرات‌خان، میرزا جعفر، فاضل‌خان، عباسقلی‌خان، ملا محمد باقر مشهور به سمیعیه، بهزادیه معروف به حاج حسن، صالحیه معروف به نواب، پایین پا مشهور به سعدیه و مدرسه ابدال‌خان. در اواخر عصر صفوی شاهزاده اکبر اثر هندوستان قندیل مشبک طلایی به وزن ۱۸۳ مثقال در زیر قبة حرم آویخت و چهل چراغ بلوری به حرم اهدا کرد (نصیری، ۱۳۷۱: ۱۱۸).

نادرشاه (ح ۱۱۰۰ - ۱۱۶۰ ق) در ابتدای سلطنتش، ساخت و سازهایی در حرم انجام داد و نذورات و وقفیاتی بر آن قرار داد که از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: ایوان مشهور به صفه امیرعلیشیر و گلدسته‌های بالاسر مبارک را با طلا بیماراست (مروی، ۱۳۷۴: ۱۶۹/۴). سقاخانه صحن عتیق را ساخت و نهر آب گلستان را در صحن جاری ساخت (همان: ۶-۲۰۱). در محرم سال ۱۱۴۵ املاک و مستغلاتی وقف کرد (نقدی، ۱۳۸۳: ۸۹). دستور داد تا گلدسته طلایی روی ایوان شمالی صحن عتیق بنا کنند (مروی، ۱۳۷۴: ۵۰۸/۲).

در عصر قاجاریه املاک و اموال زیادی وقف و نذر آستانه شده، آغامحمدخان در هنگام فتح مشهد، فتحعلی بیگ کنول را به خدمات مرقد مطهر و مرمت و تعمیر آن روضه مقدس گمارد (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۲: ۱۴۳۳/۳). جانشین وی، فتحعلی‌شاه امر کرد تا در پایین پای حضرت، صحن جدیدی بنا کنند (هدایت، ۱۳۸۰: ۷۷۵/۹). وی توانست اوضاع پریشان آستانه را سر و سامان دهد (سپهر، ۱۳۷۷: ۱ و ۲/۴۸۹) و اثر مهم‌ترین اقداماتش احیای موقوفات آستانه و تعمیرات اساسی اماکن متبرکه، تنظیم امور خدمه و وقفیاتی از خود او بود (بسطامی، ۹ -

املاکی را برای امور حرم وقف نمودند. اولین آنها شاه اسماعیل بود که ضریحی فولادی به حرم اهدا کرد و پیش از ورودش دستور داد تا قنادیلی در حرم آویزند و حرم را مفروش کنند (نوابی، ۷۳؛ امینی هروی، ۱۳۸۳: ۲۳۳). شاه تهماسب که پایه‌گذار تشکیلات جدید در آستانه است خود در زیباسازی و اهدای اشیای نفیس و موقوفات به حرم کوشید. از جمله طلاکاری گنبد و ساخت محجری برای قبر مطهر بود. بسیاری از این اشیاء اکنون در موزه نگهداری می‌شود. از جمله دربی از چوب شمشاد است که اثر نظر فنی بزرگ‌ترین و برجسته‌ترین شاهکار هنری و صنعتی نجاری و منبت‌کاری عهد صفوی است که به سال ۹۵۲ ق.

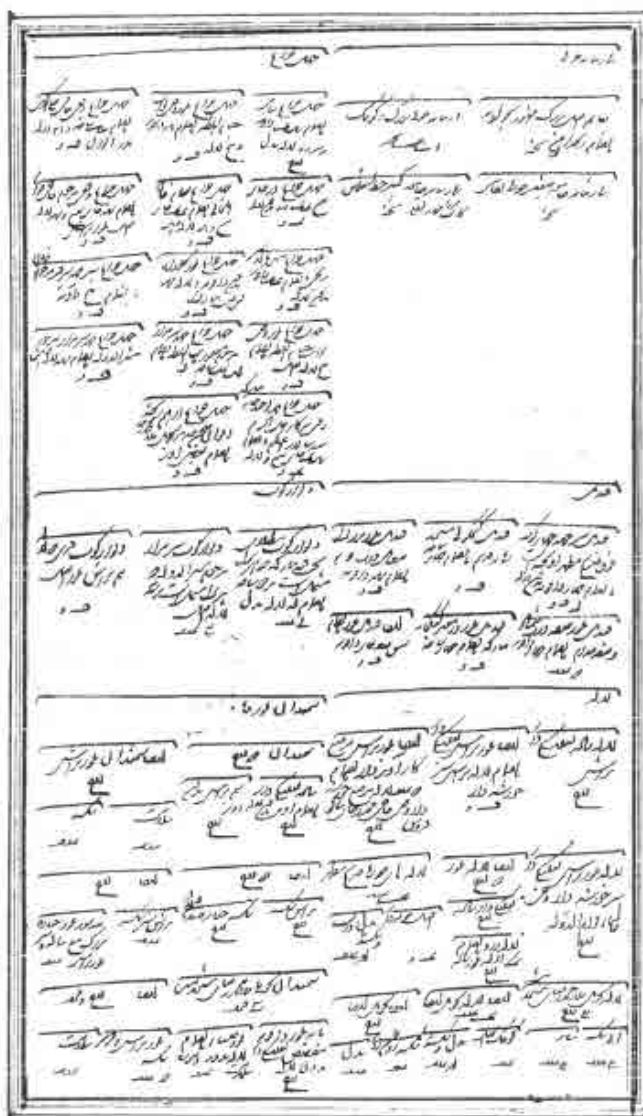
حضرت به غارت رفت. کتابخانه‌ای که به قول ترکمان در
 تمادی ایام از اقصی بلاد اسلام جمع شده بود این مصاحف
 خطوط شریف حضرت معصومین و استادان مانتقدمر مثل
 یاقوت مستعصمی و استادان سته دیگر که به دست ازبکان
 بی‌تمیز افتاد و آنها را به ثمن بخش فروختند (ترکمان، ۱۳۸۲:
 ۴۱۳/۱). حتی به قولی عبدالمؤمن خان ازبک در وقت رفتن
 میل طلای بالای گنبد را تصرف نمود (همان، ۴۱۴/۱). بعد از
 این که شاه عباس مشهد را تصرف نمود سوای محجر طلا،
 چیز دیگر مانده بود (همان، ۵۶۸/۱). جالب توجه است
 از جمله اشیایی که غارت شده بود قطعه الماس گرانبه‌ای
 تقدیمی محمد شاه دکنی بود که بعداً توسط شاهزادگان

۶۸؛ اعتماد السلطنه، ۱۳۶۲: ۲/۲۳۵). وی در سال ۱۲۱۷ ق.
 تعداد پنج عدد قندیل طلا به آستانه اهدا کرد (فرمان‌ها
 و رقم‌ها، ۱۳۷۷: ۶-۶۵). در اواسط سال ۱۲۳۶ ق. یک
 زوج در مرصع در پایین پای ضریح نقره نصب کرد (هدایت،
 ۱۳۸۰: ۵۹۱/۹). ناصرالدین‌شاه نیز در اولین مسافرتش
 به مشهد در سال ۱۲۸۴ ق. جقه پادشاهی را تقدیم
 آستانه نمود (حکیم‌الملک، ۲۵۳۶: ۱۷۹). به پیروی از او،
 همسرش و دیگر بانوان خاندان سلطنتی همگی جقه‌ها
 و زینت‌ها و جواهرات خود را به آستان قدس تقدیم
 نمودند (حکیم‌الملک، ۲۵۳۶: ۲۲۲-۲۲۳).

غارترگران رضوی

این ثروت عظیم و نفایس ارزشمند رضوی نیز در طول
 تاریخ طمع چپاولگران را برمی‌انگیخته و نفایس حرم از همان
 ابتدا در معرض غارت بوده است. در ادامه به تعدادی از این
 تجاوزها و جسارت‌ها اشاره می‌شود. قدیمی‌ترین آن مربوط
 به سبکتکین غزنوی (ح ۳۸۷-۳۶۶ ق) است که مزار حضرت را
 ویران کرد (ابن اثیر، بی‌تا: ۴۰۱/۹).

بعد از آن حملات غزها و مغولان بود که به حرم
 آسیب‌های فراوانی وارد آورد. مثلاً در دوره ایلخانی در
 زمان حکومت غازان خان عده‌ای باغی چهار ترنج نقره بالای
 ضریح را ربودند (رشیدالدین، ۱۳۷۴: ۸۶/۲). در عصر صفوی،
 حرم بارها و بارها توسط ازبک‌ها چپاول شد. مثلاً در همان
 ابتدای حکومت شاه اسماعیل فروش و قنادیل آنجا به غارت
 رفت که شاه اسماعیل در هنگام تسخیر مشهد دوباره آنها
 را جایگزین کرد. خود سرداران صفوی در هنگام عسرت و
 جنگ با دشمنان و رقبای خود، اشیای طلای حرم را چپاول
 کرده‌اند. به عنوان نمونه مرتضی قلی‌خان پرنک به اسم
 مساعده و برای جنگ با رقبایش، خزانه آستانه و حلی و
 زیورآلات روضه مطهره و جمیع قنادیل و شمعدان‌های
 طلا و نقره را تصرف نمود و صرف مرسومات لشکرش
 کرد (ترکمان، ۱۳۸۲: ۲۷۶/۱). حتی در این زمان که اوضاع
 مشهد مغشوش بود، خیلی از نقود و ظروف و چینی‌آلات
 و جواهرات را سادات مشهد، تحویلداران، میر نظام کلانتر
 و سایر خدمه و فعله بردند (قمی، ۱۳۵۹: ۷۲۱/۲، نطنزی،
 ۱۳۷۳: ۲۰۰). در جنگی که در سال ۹۵۵ ق. بین امت خان،
 سردار صفوی با ازبک‌ها در مشهد رخ داد، وی قنادیل طلا
 و نقره را برداشته، زر نمود (قمی، ۱۳۵۹: ۸۹۷/۲). ازبک‌ها
 در همین زمان بر امت خان پیروز شدند و روضه مقدسه را
 به باد غارت دادند و قنادیل مرصع و طلا و نقره و شمعدان
 و مفروشات و ظروف و وسایل چینی و حتی کتابخانه

عصر فتحعلی‌شاه گزارش داده که آنچه انی هدایا تقدیمی است خدام می‌برند، این اواخر اوقاف را برده‌اند و چیز قابلی نمانده است (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۲: ۳۱۳/۲ - ۳۰۲ به نقل از فریزر). در اوایل سلطنت فتحعلی‌شاه خراسان در آشوب و فتنه می‌سوخت تا اینکه یاغیان سرکوب و شاه، میرزا موسی‌خان فراهانی را مأمور می‌سازد تا اندازه‌ای به امور حرم و موقوفات آن کرد. او توانست تا اندازه‌ای هر ملک و مالی را که سلاطین سلف و بزرگان پیشین انی آستانه برداشته بودند، پس بگیرد (سپهر، ۱۳۷۷: ۴۸۱/۱). بعد از این، فتنه سالار پیش آمد که مروضه مقدسه باری دیگر چپو شد و آنچه از جواهرات، قنادیل طلا و نقره که بود به غارت رفت، درب طلا فروخته و درب مروضه ضریح به یغما رفت (بسطامی، ۱۳۱۹: ۷۰). سالار با جسارت تمام، آنچه در خزانه و حرم مطهر از نقود و قنادیل طلا و نقره و جواهرات بود، برداشت (همان: ۲۲۱، هدایت، ۱۳۸۰: ۱۰/۱۸۴۶۸).

چگونگی حفظ املاک و اموال حرم رضوی

غارت و دستبرد به اموال و داراییهای حضرت رضا (ع) در طول تاریخ، باعث شده که خدام و نقیبان حرم به فکر چاره باشند و تا جایی که توانسته‌اند انی اموال نفیس حرم محافظت کرده‌اند، از جمله چند سال پیش انی، از بین دو پوسته گنبد قرآن‌های بسیار نفیسی کشف شد، که خدام آنها را در آنجا جاسازی کرده بودند. همچنین انی فحوی اسناد و منابع برمی‌آید که حرم مطهر رضوی از گذشته‌های دور خزانه داشته که در آن اشیای اهدایی، نذری و وقفی نفیس نگهداری می‌شده است. یک نفر معتمد به عنوان خزانه‌دار، وظیفه حفاظت، نگهداری، طبقه‌بندی و ثبت این اموال را بر عهده داشته است. منحصرأ از دفاتر خزانه آستان قدس چیزی از گذشته‌ها در دست نیست ولی اسناد، دفاتر، طومارها و کتابچه‌هایی از عصر صفوی به بعد باقی مانده که از آن جمله به موارد ذیل می‌توان اشاره کرد: طومار علیشاهی (۱۱۶۰ ق)، کتابچه وقفنامه‌های آستان قدس منجم‌باشی (۱۲۶۸ ق)، صورت و سواد وقفنامه‌های آستان قدس (۱۲۷۳ ق)، طومار عضدالملک (۱۲۷۳ ق)، کتابچه سیاهه اموال و دارایی‌های آستان قدس (۱۲۷۶ ق) و کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی (۱۲۸۵ ق).

از یک برای شاه عباس، پیشکش آوردند و شاه از وجه فروش آن به عثمانیه، املاکی برای آستان قدس خرید (همان، ۱/ ۶۱۰). از دیگر سرداران صفوی که دست به غارت حرم نرد، فتحعلی‌خان میرشکارباشی بود که برای جنگ با افغان‌ها در سال ۱۱۳۶ ق. به پول نیازی پیدا کرد و به عنوان قرض، قنادیل و ظروف طلا و نقره حرم را در حضور متولی و ناظر آستانه تصرف نمود (مستوفی، ۱۳۷۵: ۹ - ۱۱۸).

این هرج و مرج در عصر افشاریه ادامه داشت، خود نادرشاه، موقوفات آستانه را ضبط دیوان کشوری کرد و نوه‌های او، نادر میرزا و نصرالله میرزا در رقابت با یکدیگر، اموال و دارایی‌های حضرت را به یغما بردند. نصرالله میرزا، طلاآلات و نقره‌آلات و قنادیل، ظروف و شمعدان‌های زرین را حسب‌الصلاح متولی و ناظر برداشته و سکه زد (غفاری، ۱۳۶۹: ۶۳۹) و نادر میرزا، اموال و اثاث حرم را مصادره کرد و به این اکتفا نکرده، حتی دانه خشت طلای خالص بقعه را برداشت و یک می طوق مکمل که بر بالای گنبد مطهر بود، تصرف نمود. وی قالی زرینفتی که هفت هزار تومان قیمت داشت، برای تصرف طلاهای آن سوزاند، درب جواهرنشان حرم را کند و جواهرات آن را فروخت و طلای آن را سکه زد و تیشه بی‌داد بر پیکر ضریح سیمین حضرت نهاد (غفاری، ۱۳۶۹: ۴۶۵، حسینی عاملی، ۱۳۸۳: ۱۳۲).

در عصر قاجاریه، در مواقع بی‌نظمی و اغتشاش در خراسان، حرم نیز از دست‌برد ایمن نبوده است. فریزر در

کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی

اما اثر میان این استاد، کتابچه مورد بررسی در این مقاله از آن مؤلفی ناشناس است که آن را سال ۱۲۸۵ ق. به دستور محمد مجدالملک سینکی، متولی آستان قدس (۱۲۸۴-۱۲۸۵ ق.) نوشته است. کتابچه مذکور با نام «کتابچه موقوفات آستان قدس رضوی» به خط شکسته تحریری با اعداد و ارقام سیاق در قطع وزیری کوچک (۱۵×۲۴ سانتی متر) در ۹۷ ورق نوشته شده و به شماره ثبت ۷۷۷ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می شود. خوشبختانه این کتابچه بازرخوانی، تصحیح و با مقدمه و تعلیقات مفصلی که نویسنده این سطور بر آن نوشته در آینده ای نزدیک توسط بنیاد پژوهشهای اسلامی منتشر خواهد شد.

اثر مذکور شامل یک مقدمه مختصر و سه فصل کلی است. در مقدمه هدف اثر نگارش کتابچه، جلوگیری از تغییر و تخریب املاک و غارت اموال حرم ذکر شده است. در بخش های دیگر به شرح املاک موقوفه خاصه و مطلقه آستان قدس، اموال و اسباب حرم مطهر رضوی و اسامی عمال و مستخدمان آستان قدس پرداخته شده است. مطالب این کتاب به ترتیب عبارت است از: مشخصات موقوفات آستان قدس در مشهد و بلوکات به تفکیک مطلقه و خاصه و سپس ولایات خراسان، هرات، عراق، تهران، اصفهان، استرآباد، سمنان، دامغان، مازندران، قزوین، کاشان و آذربایجان به ترتیب مطلقه و خاصه، در بخش دوم مشخصات جواهرالات جوف ضریح مطهر و صندوق های روی مرقد منور، قنادیل، درها، زیارت نامه ها، لاله ها، شمعدان ها، ساعت ها و آلات و اسباب حرب موجود در آستانه؛ فهرست نفایس مخطوطات کتابخانه آستان قدس شامل قرآن های نفیس منسوب به خط امامان و خطاطان مشهور و کتب دیگر بر اساس موضوع؛ صورت فرامین و ارقام و وقف نامه ها و اجاره نامه ها؛ مشخصات اسباب تحویل خانه آستان قدس از قبیل بلورجات، ظروف چینی و رحل ها، ضریح پوش ها، پرده ها و شمعدان ها، جامه ها، سوزنی ها، قالی ها و قالیچه ها، پلاس ها و نریلوها و اثاثیه سایر اماکن حرم مطهر از جمله کشیک خانه خدام، کفش گاه، دفترخانه، سقاخانه، کرناخانه، شمع خانه، کشیک خانه مؤذن ها، کارخانه خدام و زواری و شربت خانه و در آخر نام صاحب منصبان و خدمه آستان قدس آمده است.

با این توصیف، کتاب مذکور یکی از متون مهم و ارزشمند آستان قدس رضوی در عصر قاجاریه است که به صورت کامل به املاک و اموال و دارایی های آستان

قدس، ذکر خدمه و کارکنان آن پرداخته است. این کتاب سند ارزشمندی برای بررسی موقوفات، نذورات، هنرها و تشکیلات آستان قدس و به تبع آن بررسی تاریخ هنری و اجتماعی و مذهبی ایران در دوره قاجاریه به خصوص عصر ناصری است. بر اساس این نسخه می توان از بیان اعتقادات مذهبی و توجه جامعه آن روز و والیان به حرم مطهر مانند اهدای اموال شخصی به عنوان وقف و نذر و تشخیص نوع موقوفات و میزان توانایی مردم در این زمینه، نگهداری باارزش ترین و نفیس ترین آنها در جوار ضریح مطهر (اموال منقول و اسناد اموال)، انواع وسایلی که جهت روشنایی اماکن مختلف حرم مطهر استفاده می شده و شناخت مکان های جانبی حرم مطهر و انواع وسایلی که در هر قسمت استفاده می شده، شناخت اوضاع فرهنگی جامعه آن روز به تناسب کتب موجود در کتابخانه، میزان استفاده از آنها، شناخت اوضاع اقتصادی جامعه، نیازهای خیرایان و امکاناتی که جهت رفاه حال آنها فراهم می شده از قبیل، کاروانسرا، حمام، بازارچه، مسجد، تغذیه خیراین (کارخانه یا مهمانسرا) و سلامتی آنها (دارالشفاء) و... حرفه ها و شغل هایی که به تناسب این امر در جنب حرم رضوی ایجاد شده است. از آنجایی که در این مقاله بیشتر تأکید روی اموال و دارایی های منقول آستانه در این کتابچه است که اکنون بسیاری از آنها در موزه و خزانه حرم مطهر نگهداری می شود، در ادامه فقط به صورت مختصر به ذکر عناوین اموال منقول این کتابچه اشاره می گردد:

اسباب جوف ضریح منور:

قرآن: ۵ جلد که شامل قرآن‌های خط ائمه اطهار (علیهم السلام) ۳ جلد، قرآن مترجم ۱ جلد و قرآن وقفی شاطرچی ۱ جلد.

رحل: ۱۱ عدد که ۴ عدد آن در جوف جعبه‌ای و بقیه در جوف صندوق مطهر گذاشته شده است: شامل رحل‌های مشبک، خاتم‌کاری و طلائی است.

یک زوج شمعدان نقره؛ جزوه عرض کتابخانه مبارکه، طومار املاک موقوفه آستانه در میان قاب چینی به تاریخ ۱۲۷۵، سپر کرک به انضمام چهار قبه طلا، شمشیر غلاف طلای مینا، قبضه سر شیرماهی و سایر یراق‌های طلائی مینا به انضمام بند گلابتون، غداره [قداره] دسته نقره به انضمام بند چرمی و یراق و بست نقره، گوکه مطلا و ...

جواهرآلاتی که در جوف جعبه مخصوصی گذاشته شده و مقفل به مهر عضدالملک متولی‌باشی آستان قدس است.

اسباب جوف قوطی فولاد که در جوف جعبه است به تاریخ شهر رجب ۱۲۷۳ ضبط شده شامل: گوشواره، جقه طلا، انگشتر، قاب قرآن طلائی، ماه و خورشید طلای مکمل، طلسم طلا و ...، دستبند، سنجاق طلای مینای مکمل، یاقوت،

زمرد، قندیل طلای کوچک، پیش‌سری طلای مکمل، مروارید، چنگک طلا، طلسم گردن، حلقه دماغ طلا، چشمک نقره، بازوبند عقیق، گل طلای نگین شیشه دوره مروارید، میان چتری مرصع، تربت‌دان مرواریددوخی، غنچه سرویه طلا ماهیچه‌دار، جقه مرصع، گوی آویز و ...

زیارت‌نامه‌های طلا، تسبیح مروارید، بانروبند مکمل به مروارید، قندیل طلای کوچک مرصع وقفی احمد شاه افغان به انضمام سه رشته مروارید، گل طلای مینای مرصع‌دوخی مروارید، تسبیح سندروس، تسبیح فیروزه، خنجر غلاف طلای مینای مرصع، کلید نقره درب ضریح مطهر، پنجه طلا در میان چوب، لعل درشت و ...

صندوق منصوب سروی مرقد منوره و صندوق‌پوش مبارک و ...

صندوق منصوب بر روی مرقد منور که از چوب صندل سفید در کمال امتیاز و کار نمایی نجاران عصر شاه‌عباس ساخته و روی آن را به صفحات طلای کامل عیار آیات قرآنی و احادیث کتبی به خط جلی نسخ نوشته، میخ کرده‌اند.

صندوق‌پوش و ...: ۲۷ طاقه صندوق‌پوش پولک‌دوز و گلابتون‌دوخی اعلی و کلاً دور

عناصر اصلی حضرت قدس‌شاهی در خانه زاهدانه قاجار در اصفهان

تمام گلابتون: ۴ طاقه.
جانماز و سوزنی گلابتون دوز اعلی و چارقندی پولک دوز
نقده دوز و ترمه بوته و محرمات: ۳۳ طاقه.
ضریح مطهر و...:
ضریح اول از طلای ناب.
ضریح دوم از فولاد و مرضع به یاقوت و زمرد سریزه که
نادرشاه ساخته بود.
ضریح سیوم تمام فولاد جوهردار خراسانی.
شیروانی فوق ضریح مطهر که از چوب ساخته و طلا بر
روی آن کوبیده اند.
قفل سه درب ضریح مطهر.
عتبه ضریح مطهر که نقره گرفته شده.
قُبّه و سرطوق روی ضریح مبارک بالای شیروانی و
اطراف صندوق مطهر: قُبّه های وسط شیروانی مکتل به
سنگ اصل و بدل: قُبّه های سرطوق اطراف ضریح مطهر که
مس بوده مطلقا کرده اند. سرشده های نقره.
قفل و کلید تحویلی جناب حاجی میرزا محمدجعفر،
کلیددار ضریح مطهر به اطلاع جناب حاجی میرزا حسن
دربان ضریح مطهر: قفل دروب ضریح مطهر، قفل هایی
که سپرده کلیددار مزبور است، کیسه مرواریددوز، جعبه
قلمدانی فولاد و مشبک.
جواهر آلات درب ضریح مطهر وقفی خاقان مغفور
فتحعلی شاه:
یک باب درب بدون دماغه.
درب بدون دماغه از بالا و پایین.
یک باب درب به انضمام دماغه.
اسباب خارج از ضریح مطهر که در حرم محترم آویخته
است: جقه و پرده، قنادیل طلا و مطلقا.
قنادیل نقره و... قنادیلی که در حرم آویخته شده، پنجه
نقره و... زیارت نامه (زیارت نامه نقره، زیارت نامه پیش روی
مبارک، زیارت نامه های دوره مطهر، زیارت نامه های
پایین پای مبارک، زیارت نامه پشت مبارک، زیارت نامه
بالاسی مبارک، زیارت نامه برنجی، زیارت نامه فولاد،
زیارت نامه چوبی)، چهل چراغ و... قندیل، دیوارکوب، لاله،
شمعدان بلور و... جار بلور و... فانوس بلور و...
ساعت آویخته در حرم محترم و عمارات:
آلات و اسباب حرب: شمشیر، تفنگ و... قمه و...
تبرزین و... سپر و...
کلام الله:
کلام الله خطوط ائمه طاهرين ۵۱ جلد، سایر کلام الله

۱۱۱۰ جلد که از این تعداد، تعداد ۱۶ جلد در توحیدخانه،
۱۲ جلد در مسجد بالاسر، ۱۶ جلد در پایین پای مبارک، ۴۴
جلد در تحویل خانه مبارک، ۱۰ جلد در مکتب خانه مبارک
۱۰۰ جلد چاپی است.
کتاب موقوفه سرکار فیض آثار به قرار تفصیل ذیل است:
کتاب در علم تفسیر کلام الله ۱۹۵ جلد، ادعیه و نریارات
۱۵۸ جلد، علم قرائت ۱۸ جلد، علم اخبار و احادیث من
الرسول و الائمه علیهم السلام ۲۲۸ جلد، علم رجال ۲۴ جلد،
فی المعارف و الاخلاق ۴۰ جلد، فی علم الفقه الخاصه ۲۷۴
جلد، در علم فقه عامه ۲۶ جلد، اصول فقه ۳۳ جلد، کتاب
در حکمت و کلام ۲۷۶ جلد، در علم ریاضی و هیئت ۶۸
جلد، فی علم الطب ۷۸ جلد، فی علم معانی بیان ۲۵ جلد،
فی التاریخ و الاشعار ۱۰۰ جلد، فی علم اللغه ۴۲ جلد، فی
علم المنطق ۵۸ جلد و فی علم الصرف و النحو ۷۸ جلد.
صورت فرامین و ارقام و وقف نامه جات و اجاره خط های
لازمه املاک سرکار فیض آثار که در کتابخانه مبارک ضبط
است:
اسباب متفرقه تحویل خانه به قرار ذیل: کچکول،
جاروب فوق ضریح مطهر، اسباب چایی بلور آلات، ظروف
چینی، گُلگیر، قفل.
سایر اسباب: قهوه ریزی. کفگیر حلقه فولاد درب حرم
مبارک، اسطرلاب برنجی. آفتابه برنجی منت کاسری آفتابه
فولادی جعبه های درب حرم مبارک، بازوبند و...
رحل و...
آیین خاتم و...
ضریح پوش مطهر و... ضریح پوش، پوش بالای ضریح
مطهر، شال سرمه کشمیری و... پرده ماهوت و... چهارقندی
و... پرده علم و بیرق و...
میسینه آلات تحویل خانه مبارک: شمعدان، جام آبخوری
مس و... که کشیده شده، سایر میسینه آلات،
شمعدان برنجی و طال و...
شمعدان و... برنجی: جامر برنجی و... سایر اسباب
برنجی.
دو شاخه و...
جانماز و سوزنی
نمد جانمازی و... و مسند و...
قالی ابریشمی و... قالی ابریشمی، قالی، قالیچه، پلاس،
زیلو و سایر فروش مندرس و زیرفرشی.
بیوات آستانه مبارکه سوای تحویل خانه: خزانه، تحویلی
به عالی جناب میرزا سید محمد خزانه دار (رحل)، آینه، گُلگیر،
اسباب فولاد و... کشیک خانه خدام و متعلقات آن،

تحویلی ملاً محمدرضای پیش خدمت باشی (سرقلیان نقره به انضمام بادگیر و نرنجیر نقره، قلیان، آفتابه لگن مسی، جام و... برنجی، سماور برنجی و...، قهوه سینی، ظروف و...) فروش کشیک خانه و متعلقات آن (پرده و سفره و...) اسباب آلات سقاخانه میان عمارت، تحویلی آقا سید ابراهیم سقا (میسینه آلات، قنادیل، ترنج و طال، جام و...) کفش گاه: صحن مقدس عتیق جنب ایوان طلا (میسینه آلات، طال و برنج و...)، کفش گاه صحن مقدس جدید، اسباب پشت بام حرم، تحویلی ملاً عبدالمحمد فراش، اسباب کشیک خانه دربانان خمسه، اسباب دفترخانه مبارکه، اسباب دارالتولیه، سقاخانه طلالی صحن عتیق و...، سقاخانه طلالی صحن کهنه، اسباب کرناخانه و...، اسباب شماع خانه (کشیک خانه مؤذنان، چراغ خانه، مکتب خانه)، اسباب کارخانه خدام (شربت خانه، کارخانه، مطبخ نرؤار)، اسباب دارالشفا مبارکه.

خلیلی و حالت. تهران. کتب ایران.
ابن بطوطه، (۱۳۶۱). سفرنامه. ترجمه: محمدعلی موحد. تهران. علمی و فرهنگی.
ابن حوقل، سفرنامه ابن حوقل. (۱۳۶۶). ترجمه و توضیح جعفر شعار. تهران. امیرکبیر.
اردلان جوان، علی؛ اینانلو، جهان. (۱۳۸۱). نگاهی به موخره مرکزی. مشهد. معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
اعتمادالسلطنه، محمد حسنخان. (۱۳۶۲). مطلع الشمس. به اهتمام تیمور بهرمان لیمودهی. تهران. فرهنگسرا.
افوشته ای نطنزی، محمود بن هدایت الله. (۱۳۷۳). نقاوة الآثار فی ذکرالآخیر در تاریخ صفویه، به اهتمام احسان اشراقی. تهران. علمی و فرهنگی.
امینی هروی، امیر صدرالدین ابراهیم. (۱۳۸۳). فتوحات شاهی. تصحیح: محمدرضا نصیری. تهران. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
بسطامی، نوروزعلی. (۱۳۱۹). فردوس التواریخ. بی نا. چاپ سنگی.
ترکمان، اسکندر بیگ. (۱۳۸۲). تاریخ عالم آرای عباسی. زیر نظر با تنظیم فهرست ها و مقدمه ایرج افشار، تهران. امیرکبیر.
حافظ ابرو، شهاب الدین عبدالله. (۱۳۸۰). زبدة التواریخ، تصحیح و تعلیقات: سید کمال حاج سید جوادی. تهران. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
حسینی عاملی، محمدشفیع. (۱۳۸۳). محافل المؤمنین، تصحیح ابراهیم عرب پور و منصور جغتایی، مشهد. بنیاد پژوهش های اسلامی.
حکیم الملک، علینقی. (۲۵۳۶). روزنامه سفر خراسان. تهران. فرهنگ ایران زمین.
خنجی، فضل الله بن روزبهان. (۲۵۳۵). مهبان نامه بخارا (تاریخ پادشاهی محمد شبانی). به اهتمام منوچهر ستوده، تهران. ترجمه و نشر کتاب.
راوندی، محمد بن علی بن سلیمان. (۱۳۶۴). سراجة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق، به سعی و تصحیح محمد اقبال. تهران. انتشارات امیرکبیر.
سپهر، محمدتقی لسان الملک. (۱۳۷۷). ناسخ التواریخ، تصحیح جمشید کیانفر. سپهر.
صمدی، حبیب الله. (بی تا). راهنمای موزه آستان قدس رضوی. مشهد. آستان قدس.
طوسی، عمادالدین جعفر محمد. (۱۴۱۱ ق) الثاقب المناقب. تحقیق نبیل رضا علوی. قم. مؤسسه انصاریان.
غفاری کاشانی، ابوالحسن. (۱۳۶۹). گلشن مراد. به اهتمام غلام رضا طباطبایی مجد. تهران. زرین.
فرمان ها و رقم های دوره قاجار. (۱۳۷۷). جلد اول. تهران. مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.
قمی، قاضی احمد. (۱۳۵۹). خلاصة التواریخ، تصحیح احسان اشراقی. تهران. دانشگاه تهران.
گلچین معانی، احمد. (۱۳۴۷). راهنمای گنجینه قرآن، مشهد. آستان قدس رضوی. اداره کتابخانه آستان قدس رضوی.
مروی، محمد کاظم. (۱۳۷۴). تاریخ عالم آرای نادری. تصحیح محمد امین ریاحی. تهران. علمی فرهنگی.
مستوفی، محمد محسن. (۱۳۷۵). زبدة التواریخ. به کوشش بهروز گودرزی. تهران. بنیاد موقوفات محمود افشار.
مقدسی، ابوعبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۹). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمه علی نقی منزوی. تهران. شرکت مؤلفان و مترجمان.
نصیری، محمد ابراهیم بن زین العابدین. (۱۳۷۱). دستور شهریاران. به کوشش محمد نادر نصیری مقدم. تهران. بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
نقدی رضا. (۱۳۸۳). «موقوفات نادرشاه و علیشه افشار در مشهد مقدس». مجله وقف میراث جاویدان. سال دوازدهم. تابستان.
هدایت رضاقلی. (۱۳۸۰). مروضه الصفا ناصری. تصحیح جمشید کیانفر. تهران. اساطیر.

منابع و مأخذ:

ابن اثیر، عزالدین. (بی تا). تاریخ کامل (تاریخ بزرگ اسلام و ایران)، ترجمه